

Roller / Teslík: Oslava štátneho sviatku v Bratislave, 14. 3. 1941

Život Jozefa Tisa je príbehom morálky...

Ivan Kamenec

Historik Lubomír Lipták na záver recenzie mojej útlej knihy, skôr eseje *Tragédia politika, kňaza a človeka*, vyslovil pranie: *Bolo by dobre, ak by nasledovala v iných historiografiách obvyklá a dnes už štandardná „veľká“ biografía* (o slovenskom politikovi Jozefovi Tisovi). Prvá väčšia monografia o slovenskom prezidentovi vyšla síce už v roku 1947 z pera ľudáckeho novinára Konštantína Čulena (Po Svätoplukovi druhá naša hlava), no jej autor nemal a ani ešte nemohol mať k dispozícii relevantné archívne dokumenty k rekonštrukcii života a politickej činnosti J. Tisa. Navyše, kniha má charakter niekde naivnej heroizácie, až hagiografie. Žiaľ, podobné zameranie má aj na faktografiu bohatá práca Milana Stanislava Ďurica z roku 2006 *Jozef Tiso 1887 - 1947. Životopisný profil*, v ktorej autor celkom vážne nastoľuje otázku *blahorečenia a svätorečenia dr. Tisa*. Využíva pritom štandardné dobové prameňe, ktoré účelovo naťahuje na Prokrustovo lôžko svojho zámeru.

Skutočnej realizácie v úvode spomenutej Liptákovej požiadavky sme sa predsa len dočkali. Je paradoxom, že ju nenaplnil slovenský autor, ale americký historik, nezaťažený našimi domácimi polemikami okolo osoby Tisa, okolo charakteru vojnovéj republiky a problematiky slovenskej štátnosti vôbec. To Wardovi uľahčilo emocionálny odstup od skúmanej témy, čo mu vytváralo lepšie podmienky pre jej odborné spracovanie. Iste, ani on sa nevyhne obvineniam z protislovenských tendencií, v lepšom prípade z podozrenia, že knihu písal pod vplyvom „čechoslovakistických“ historikov. (Možno sa objaví aj dnes také obľúbené tvrdenie, že amerického historika inšpiroval a finančne podporil americký milionár G. Soros.) Táto prognóza však vôbec neznamená, že knihu nemožno podrobiť odbornej kritike, a každý historik alebo čitateľ bude so všetkými jej tvrdeniami a závermi bezvýhradne súhlasiť. Slovenské vydanie knihy vyšlo po určitých prekladateľských a technických peripetiách až s odstupom piatich rokov od jej publikovania v Spojených štátoch amerických (2013). Je zaujímavé a aj príznačné, že kniha súčasne vyšla aj v českom preklade.

Uvedený fakt naznačuje, že postava Jozefa Tisa a jeho verejná činnosť hlavne v období, keď bol v najvyšších funkciách slovenskej politiky, je stále zelenou, príťažlivou a doslovne iritujúcou témou pre výskum slovenských i zahraničných historikov. Púta na seba neutíchajúcu pozornosť, jednak odbornej obce, jednak – a najmä! – širšej čitateľskej i nečitateľskej verejnosti, čo prirodzene platí predovšetkým na Slovensku. Ako je však v takýchto

prípadoch pravidlom, daná skutočnosť vytvára ideálnu situáciu, v ktorej sa rodia najrôznejšie legendy, mýty, antimýty, fantastické konštrukcie, konšpiratívne teórie a tvrdenia. Tie majú z oboch strán názorovej barikády podobu hlboko zakorenených stereotypov. Ďalej sa rozvíjajú, žijú už vlastným životom a výraznou mierou ovplyvňujú historické vedomie i (ne)znalosti veľkej časti občanov. Odborná historická spisba sa popri nich často ocitá v málo príjemnej pozícii do kúta zatlačanej „popolušky“. Tieto slovenské špecifiká, týkajúce sa v danom prípade Tisovej osoby, J. M. Ward spoznával ihneď po svojom príchode na Slovensko, keď tu ako dobrovoľník začal na jeseň 1992 vyučovať anglický jazyk. Bolo to v čase, keď vo vtedajšom Československu vrcholil proces rozdelenia republiky na dva samostatné štáty. Vtedy bol Tiso predmetom vehementnej snahy o rehabilitáciu, ako aj symbolom všetkého zdanlivo zlého na postkomunistickom Slovensku: nacionalizmu, autoritárstva, xenofóbie, bigotnosti a neofašizmu. Boli to roky najrozsiahlnejšej spoločenskej debaty o Tisovi, ktoré sa vyznačovali zmätkami a ukričanosťou (s. 9). To bol teda jeden z podnetov, prečo sa americký historik podujal skúmať a interpretovať moderné slovenské dejiny s osobitným zameraním na vývoj ľudácko-autonostického prúdu v nich, a jedného z jeho lídrov - Jozefa Tisa.

Okrem jednoznačne pozitívne vnímaných osobností Ludovíta Štúra a Milana Rastislava Štefánika, o žiadnom politikovi nevyšlo na Slovensku viac odborných, popularizačných biografii, memoárov, pramenných edícií, štúdií, článkov najrôznejšieho zamerania a poznávacej hodnoty, ako práve o Jozefovi Tisovi. V ostatnom čase do popredia záujmu historikov i publicistov stále viac preniká aj postava Gustáva Husáka. Mimochodom, pri oboch spomínaných kontroverzných osobnostiach, ktoré po celý svoj verejný život stáli na diametrálne odlišných póloch názorovej politickej a ideologickej orientácie, sa historikovi doslovne vnucuje prekvapujúce porovnanie o nápadnej podobnosti ich uvažovania, politických, čiastočne i osobných osudoch a metód ich práce. Obaja boli „homo politicus“, až do svojej smrti zdieľali priam fanatické presvedčenie o svojej pravde a neomylnosti, istý čas sa tešili vo verejnosti popularite, bol im blízky fenomén martýrstva, ktorý vedeli pragmaticky využívať a zneužívať, účelovo realizovali tzv. politiku menšieho zla, s „dobrými“ úmyslami a predsavzatiami vošli do slepej, bezvýchodiskovej uličky stále aktívnejšej kolaborácie s dominujúcou veľmocou, vedome a systematicky nastoľovali autoritatívno-totalitný režim pod zámkou - raz ochrany národa či štátu, inokedy socializmu, pracujúceho ľudu, atď. Obaja, aj niekoľko desiatok rokov po svojej smrti, majú svojich nekritických obdivovateľov, legendarizátorov, ale aj nekompromisných odporcov, démonizátorov.

Vráťme sa však k postave J. Tisa, ktorého politický a osobný profil ešte viac zdramatizoval fakt, že bol kňazom, čo pridáva k racionálnemu hodnoteniu jeho politickej činnosti aj neprehliadnuteľný morálny rozmer, ktorý robí „tisovské výskumy“ ešte komplikovanejšími a emotívnejšími.

Jozef Teslík: Manifestácia z príležitosti oslobodenia Banskej Bystrice pred ND v Bratislave, 28. 10. 1944

S vyššie naznačenými, no aj s ďalšími problémami pri spracovaní svojej historickej biografie sa musel permanentne vyrovnávať aj J. M. Ward. Podľa môjho názoru túto úlohu perfektne zvládol, tak po odbornej a poznávacej stránke, ako aj z aspektu čitateľskej príťažlivosti, čo nie je v historiografickej literatúre vždy samozrejmosťou. Pre čo len trochu vnímavejšieho recipienta je zoznamovanie s Wardovým textom aj čitateľským (estetickým) zážitkom, takpovediac, vťahujúcim ho do „deja“ knihy, resp. do myšlienkových pochodov jej autora, ktorý pri výskume, resp. interpretácii témy využíva aj psychologické prístupy, aj keď sú niekedy založené na hypotetických predpokladoch. Úctyhodný je heuristický záber publikácie, opierajúci sa o autentické dokumenty z desiatok domácich a zahraničných archívov, resp. z publikovaných pramenných edícií, o širokú paletu dobovej tlače, ako aj o doterajšiu bohatú produkciu odbornej literatúry, ktorú autor kriticky a objektívne hodnotí, selektuje, racionálne ju používa, no aj taktne s ňou polemizuje. Kritická reflexia prechádzajúcej odbornej i popularizačnej literatúry je súčasťou každého vedeckého výskumu, no v tomto prípade je o to dôležitejšia, lebo sa dotýka stále prebiehajúcich polemických diskusií nielen o osobe J. Tisa, ale aj o mieste vojnovnej Slovenskej republiky a jej režimu v moderných slovenských dejinách. Už len nadpisy jednotlivých kapitol, resp. častí knihy vyvolávajú zvedavosť a naznačujú, že autor nechce potenciálnemu čitateľovi predkladať nejaké hotové závery a poučenia, ale skôr mu klásť, resp. naznačovať otázky, na ktoré by si mal sám hľadať a nachádzať odpovede. Aj táto stránka robí recenzovanú knihu mimoriadne inšpirujúcou.

Monografia, okrem úvodu a záveru, je členená do ôsmich kapitol, ktoré vychádzajú z chronologického princípu, no myšlienково sú tematicky navzájom prepojené, čo zvyrazňuje logiku celého autorovho výkladu. Pravdaže, základné údaje o Tisovom politickom a čiastočne aj osobnom živote poznáme už z predchádzajúcich publikácií, no Ward sa na ne pozerá s novými, často prekvapujúco objavnými pohľadmi a súvislosťami. Nehľadá v nich nejaké senzácie, ale racionálne, hoci niekedy ťažko pochopiteľné vysvetlenia Tisových skutkov, prejavov a názorov, ktoré sa snaží akceptovať bez toho, aby rezignoval na kritický prístup k osobe svojho „hrdinu“.

Z aspektu faktografie Ward v úvodnej kapitole prináša doteraz asi najpresvedčivejšiu analýzu formovania Tisových názorov v období jeho študentských a prvých pastoračných rokov, teda pred vstupom do aktívnej politiky v roku 1918. V danom období sa formovali u Tisa postoje, ktoré ovplyvňovali jeho verejnú a politickú činnosť v ďalších troch desaťročiach, vrátane obdobia, keď stál na čele štátu. Bola to predovšetkým otázka úlohy náboženstva a kňaza v politike (obrana kresťanstva pred prenikaním sekularizácie a liberalizmu do verejného života), sociálna otázka a jej riešenie, kategorické odmietanie a démonizovanie sociálno-demokratického a ľavicového hnutia, čiastočne i nedôvera k parlamentnej demokracii. S uvede-

nými problémami bol nerozlučne spojený aj Tisov antisemitizmus, ktorý sa v niektorých obdobiach (nielen v rokoch 1938 - 1945!) dostal do popredia Tisovej agitačnej činnosti a nakoniec prerástol do zarážajúcej nenávisťi, faľošne a farizejsky zdôvodňovanej kresťanským učením. Bol to jeden z komplexov a tráum, ktoré Tisa viac alebo menej viditeľne sprevádzali počas celého trvania jeho verejnej činnosti. Už v tomto období sa u Tisa objavovali základné črty budúceho politika, ktorý pri realizácii svojich konkrétnych krokov či stále častejších verejných vystúpení vždy musel mať alebo si aspoň vymyslieť nepriateľa, s ktorým treba bezohľadne bojovať, porážať ho.

Za prelomový zlom v Tisovom osobnom i politickom živote označuje Ward prevratové roky 1918 - 1919, keď hlavná postava knihy razantne a s neskrývanými ambíciami vstupuje, v rámci obnovenej Slovenskej ľudovej strany, do aktívnej (zatiaľ iba na komunálnej úrovni) politiky. Vedome rezignuje na sľubnú kariéru, ktorá ho nepochybne čakala v štruktúrach cirkevnej hierarchie, hoci svoje kňazské povolanie ďalej dôsledne vykonával a presviedčal seba i verejnosť o nezastupiteľnej úlohe kňaza v politike. V tomto prelomovom období vstupuje do Tisovho myslenia a konania jeden nový trvalý faktor: bojovný nacionalizmus (v štátoprávnej podobe autonomizmus), ktorý ho sprevádza a stáva sa mu priam určujúcim kompasom v celej jeho nasledujúcej politickej kariére. Vie ho organicky, podľa potreby spájať aj so svojimi, už spomínanými základnými východiskovými prvkami: s kresťanským socializmom, antisocializmom, antiliberalizmom a v príhodnej, v často sa opakujúcej situácii aj antisemitizmom.

J. Tiso vďaka svojim rastúcim politickým ambíciám, vzdelaniu, rečníckej i novinárskej pohotovosti, začal robiť v rámci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany rýchlu kariéru a v polovici dvadsiatych rokov minulého storočia sa dostáva do „vysokej politiky“, v úlohe poslanca a jedného z všade prítomných lídrov ľudovej strany. Bol vyhľadávaným radikálnym táborovým rečníkom, ktorý s populistickým slovníkom vedel osloviť masy poslucháčov, ale aj umierneným a kultivovaným tlmočníkom oficiálneho programu strany na pôde parlamentu i mimo neho. Na zjazdoch strany, ktoré boli jej najvyšším orgánom, vždy vystupoval so zásadnými programovými prejavmi. Nechýbal na žiadnej významnej straníckej politickej akcii, ktorú pripravoval po organizačnej i ideovej stránke (napr. vytvorenie autonomistického bloku medzi HSLS a Slovenskou národnou stranou vo Zvolene v roku 1932, Pribinove slávnosti v roku 1933 v Nitre, voľba prezidenta republiky v roku 1935, atď.). Bol rešpektovaným a osvedčeným „kontaktomanom“, vyjednávateľom pri rôznych opozičných i koalíčných rokovaníach a nakoniec aj jedným z dvoch ministrov HSLS v československej vláde v rokoch 1927 - 1929. Vedel veľmi šikovne alebo oportúnne manévrovať aj vo vnútorných sporoch, ktoré cyklicky zasahovali ľudovú stranu. Vždy sa dôsledne pridržiaval autority a spontánnych príkazov i neraz sa meniacich názorov A. Hlinku, ktorého dôveru si získal - na úkor a nevôľu iných kandidátov na nástupnícke

Štefan Buľko, Anton Šmotlák: Teroristický letecký nálet na hlavné mesto Bratislavu, 16. 6. 1944

miesto po starnúcom straníckom vodcovi. V medzivojnovom období sa obratne pohyboval v slovenskom politickom živote medzi pozíciou radikála a „umiernenca“, čo mu vytváralo pomerne široký manévrovací priestor a striedavé získavanie dôvery na strane českej oficiálnej politiky. Posilňovalo to jeho sebavedomie, autoritárske snahy, vedúce k radikálnym riešeniam aktuálnych problémov. Z tohto pohľadu Wardov text nie je len rekonštrukciou Tisovej verejnej činnosti, ale aj dejín najsilnejšej slovenskej politickej strany - HSLS, teda slovenskej politiky v medzivojnovom období vôbec.

K druhému a poslednému zásadnému zlomu v Tisovej politickej kariére prišlo v rokoch 1938 - 1939. Na jednej strane dosiahol cieľ svojho dvadsaťročného úsilia: Autonómiu Slovenska v rámci Československej republiky a ocitol sa na absolútnom vrchole slovenskej oficiálnej politiky. Na druhej strane bol J. Tiso postavený pred úlohy, ktoré nebol pripravený a ani schopný riešiť. Je však otázkou, aké boli reálne alternatívy nejakého riešenia. Ponúkaná možnosť prípadnej rezignácie na najvyššie politické funkcie u neho neprichádzala do úvahy, jednak preto, že mu to nedovolili jeho neutíchnajúce politické ambície, jednak z dôvodu, že už vtedy začal považovať sám seba za prirodzeného vodcu národa. *Jednoducho povedané, Tiso potreboval moc. Tá bola neodmysliteľne spojená s jeho autoritárskou ideológiou.* K tomu všetkému ešte pristupovala aj jeho slabá orientácia v posudzovaní zahraničnopolitickej situácie, čo bola slabina ľudáckej (a vlastne celej slovenskej) politiky vôbec.

Napriek tomu, že si Tiso po rozhovore s Hitlerom 13. marca v Berlíne 1939 uvedomoval, za akých okolností vznikol štát, na čele ktorého sa ocitol, začal o tejto udalosti hovoriť ako o vyvrcholení národno-emancipačných a štátoprávnych snáh slovenského národa. Tohto falošného výkladu sa nevzdal po celý čas existencie vojnovnej Slovenskej republiky. Najprv z taktických príčin a potom aj z presvedčenia považoval nacistické Nemecko a jeho Führera za nezištného ochrancu nielen novovzniknutého štátu, ale aj slovenského národa. Bola to cesta od oportunistu do stále hlbšieho bahna kolaborácie a z nej vyplývajúcich tragických dôsledkov. Podľa slov autora Tisove stretnutia s Hitlerom *boli najrozhodujúcejšími v jeho živote, boli prahom, po ktorého prekročení sa už nikdy nevrátil. Zmenil sa z katolíckeho slovenského štátnika Novej Európy na zdiskreditovaného nacistického kolaboranta, ktorému hrozila retribúcia.* Uvedomoval si Tiso morálnu stránku a hranice svojej politiky, praktických dôsledkov jej zdôvodňovania a ospravedlňovania? Nevedno, na otázku nedáva vysvetlenie ani Ward. Čitateľ a budúci výskum musí hľadať odpoveď ďalej. Možno však vysloviť hypotézu, že ak si Tiso uvedomoval svoju zodpovednosť, tak hľadal východisko vo vedomej sebaštylizácii do podoby obetujúceho sa martýra slovenského národa, ktorý si sám dobrovoľne kladie na hlavu *tříňovú korunu.*

Ward, podobne ako iní bádatelia, ktorí sa zaoberali Tisom, najväčšiu pozornosť venoval obdobiu rokov 1939 - 1945, ktoré sú a asi aj vždy ostanú

hlavným kritériom pre hodnotenie tejto postavy. Autor ju nedémonizuje, ani neidealizuje, ale hľadá príčiny jej často nepochopiteľného konania, poukazuje na jej márne snahy zachovať nejaké formálne či skutočné prvky slovenskej samostatnosti, atď. Kapitola venovaná obdobiu existencie vojnového slovenského štátu má pre vtedajšiu Tisovu politiku a jej zdôvodňovanie, výstižný názov: *Sväté presvedčenia*. Tiso mu úplne podľahol, tvrdohlavo, neochvejne mu uveril, napriek všetkým udalostiam a okolnostiam, ktoré sa okolo neho a v zahraničí diali. Bola to politická naivita či ignorantstvo alebo iracionálny fanatizmus vo *vopred prehratých bojoch*? Autor dôsledne skúma a posudzuje Tisovu zodpovednosť za rozhodujúce udalosti vnútropolitického vývoja v štáte i za jeho zahraničnopolitické kroky, za mieru kolaborácie s nacistickým Nemeckom. Osobitnú pozornosť venuje Tisovmu mocenskému zápasu s domácimi radikálmi, nad ktorými síce zvíťazil, no ako Ward konštatuje, nepremenil ich na svoj obraz, ale oni, hoci nakoniec porazení, premenili Tisa na radikála.

Platilo to predovšetkým v otázke takzvaného riešenia židovskej otázky, ktoré vyvrcholilo násilným deportovaním a následným vyvraždením takmer troch štvrtín tunajšieho židovského obyvateľstva vo vyhladzovacích táboroch. Táto skutočnosť je podnes kľúčovým problémom, kritériom hodnotenia vojnového slovenského štátu, jeho režimu i osoby jeho prezidenta. Platí to tým viac, že Tiso bol kňazom, čo posúva celý problém do nezanedbateľnej morálnej roviny. Ward však ani v tomto citlivom prípade nevidí Tisa v čierno-bielych farbách. Upozorňuje, že nebol iniciátorom deportácií, no o ich príprave vedel a ako hlava štátu nesie za ne neoddiskutovateľnú právnu, politickú i morálnu zodpovednosť. Napokon, holokaust na Slovensku, podobne ako v iných krajinách, nezačal deportáciami, ale systematickým zbavovaním židovských obyvateľov ich politických, hospodárskych, sociálnych a základných občianskych a ľudských práv. Pri tomto procese Tiso asistoval a riadil ho ako premiér, prezident, predseda vládnucej štátostrany, najvyšší veliteľ Hlinkovej gardy, atď. Z morálneho aspektu zodpovednosti ešte viac vystupujú do popredia Tisove časté verejné antisemitské vystúpenia, v ktorých ospravedlňoval diskrimináciu a surovú perzekúciu slovenských židov, navyše ju kryjúc ešte kresťanským učením. Aj s odstupom takmer osemdesiatich rokov sú Tisove argumenty nepochopiteľné, najmä keď odznievali z úst kňaza, ktorý sa tešil vo veľkej časti spoločnosti autorite a dôvere. Dal by sa tu použiť bonmot: Tiso, keď mal hovoriť - mlčal; keď mal mlčať - hovoril! Ward v knihe neopakuje známe fakty o priebehu tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku v čase druhej svetovej vojny na Slovensku. Hľadá ideové korene Tisovho nepriateľstva voči židom. Nachádza ich, jednak počas Tisovho štúdia v Luegerovej Viedni, jednak v začiatkoch jeho politickej a publicistickej činnosti v Nitre v rokoch 1918 - 1920. Tieto pomaly zabudnuté prvky protižidovských stereotypov od roku 1939 v Tisovom politicko-propagandistickom arzenáli regenerovali, doslovne

metastázovali, navyše boli „prihnojované“ nacistickými argumentmi, čo viac-menej pretrvávalo až do konca existencie vojnového štátu.

Z odborného historiografického, ale aj zo širšieho spoločenského hľadiska sú veľmi zaujímavé tie časti knihy, v ktorých zahraničný autor predstavuje svoje názory a postrehy o pretrvávajúcom vnímaní osoby Tisa v slovenskej spoločnosti, no najmä v odbornej domácej i exilovej literatúre, ktorú triezvo hodnotí z profesionálneho, nie z ideologického hľadiska. Svoje názory na spoločenské polemiky okolo osoby Tisa prezentuje otvorenejšie, no vždy v taktnej forme. Kniha je vybavená skromnou ikonografickou prílohou, ktorá bola určená skôr pre zahraničného čitateľa.

Záverom možno konštatovať, že Wardova publikácia je asi doteraz najfundovanejšou historickou biografiou o J. Tisovi, nielen svojím bohatým obsahom, ale aj inšpiratívnymi podnetmi pre ďalší výskum slovenských dejín prvej polovice 20. storočia.

Jozef Cincík: Z púte na Starých Horách za účasti ministra hospodárstva Gejzu Medrického a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Alexandra Macha